

Վարդան Այվազյան,
ԵՊՀ Սահմանադրական իրավունքի
ամբիոնի դոցենտ,
ՀՀ Հատուկ քննչական ծառայության
իրավական ապահովման բաժնի պետ

Սահմանադրականության սկզբունքները տնտեսական համակարգում

Պետությունների տնտեսական համակարգերի և ամբողջությամբ վերցրած համաշխարհային տնտեսության մշտապես կրկնվող ցնցումները նորագույն պատմության վերջին ժամանակահատվածում ձեռք են բերում ցիկլային բնույթ, որում տնտեսության վերականգնման ինքնակարգավորման ունակությունը չի կարող լուծել տնտեսության շեղումների կարգավորման հիմնախնդիրը, և այդ պարագայում տնտեսության անհավասարակշռությունը ձեռք է բերում համակարգային բնույթ (կամ կորցնում է հավասարակշռությունն ընդհանրապես), որն էլ “Տնտեսական իրավունքի” տեսանկյունից որակավորվում է որպես “Ճգնաժամ”:

Համաշխարհային տնտեսությունը գտնվում է ճգնաժամի հետ մշտական պայքարի մեջ, որի հաջողությունն ուղղակիորեն կախված է համակարգային հավասարակշռությունն ապահովող գոյություն ունեցող կարգավորիչ մեխանիզմների գործառնական զինանոցի որակից և գրագետ մշակված “հակաճգնաժամային ծրագրից” ինչպես առանձին պետության մակարդակով, այնպես էլ աշխարհատնտեսական կապերի գլոբալ մակարդակի սինխրոնիզացման և կոորդինացման միջոցառումների մակարդակով:

Ազատ շուկայի ինքնավերականգնման գործառույթի հայացակարգը ցավոք սրտի չի գործում և տնտեսական խրոնիկ ճգնաժամերի ռեցիդիվները վերաճում են քաղաքական և սոցիալական հիմնախնդիրների՝ այնպիսի գործոնների ձևավորմամբ, որոնք հանգեցնում են անկառավարելիությանն ու համակարգային հակամարտությունների ծագմանը:

Խնդրի նման դրվածքի պայմաններում ճգնաժամը կարելի է դիտարկել որպես համակարգային հակամարտությունների կանխարգելման և լուծման կառավարման համակարգի անկարողություն:

Այս առումով համակարգային հակամարտությունների կանխման և կարգավորման հարցում որպես առանցքային հարցադրում հանդես է գալիս հետոյալը. «Իրավունք ունենք արդյոք ապավինել ինքնավերականգմանը», և եթե՝ ոչ, ապա «Ունենք արդյոք ունակություն հասկանալու ճգնաժամի առաջացման պատճառները, գործոնները, որոնք հանգեցնում են էկոնոմիկայի անհավասարակշռվածությանը, ունենք արդյոք ունակություն նկարագրելու տնտեսական համակարգի հակամարտությունների ծագումնաբանությունը, որպես տնտեսական օրինաչափությունների խախտում»: Հենց այս հարցերի պատասխաններն էլ կանխորոշում են տնտեսական համակարգի կառավարման և կարգավորման իրավական բովանդակության ձևաչափը պետության քաղաքատնտեսական մոդելի շրջանակներում, ձևավորելով տնտեսական համակարգի, որպես իրավական ամրագրման օբյեկտի, իրավաձևավորումն ու իրավակարգավորումը, որից հետո միայն կարելի է սկզբունքորեն խոսել տնտեսության իրավասուբյեկտության մասին:

Հարցադրումները՝ «Որն է տնտեսության գործառնական առաքելությունը, ինչպես պետք է այն կառուցակարգի և կառուցվի, ինչպես պետք է իրականացնել դրա իրավական ամրագրումը և իրավագոյացման որ կառուցակարգով, որի արդյունքում կապահովվի իրավական հասարակության կարգավիճակը և այլն» համարվում են պետականագոյացման գործընթացում հիմնարար, կարևորելով սահմանադրական «սուբյեկտությունը» և դրանից բխող տնտեսական համակարգի պատասխանատվությունը պետության առջև:

Անտարակույս, ամենապարզունակ մոտեցումն այն կանխավարկածի ընդունումն է, համաձայն որի «տնտեսական համակարգն ունի ինքնաձևավորման, ինքնակարգավորման և ինքնակազմակերպման իմանենտ բնույթ» և համապատասխանաբար, իրավական ամրագրման տեսանկյունից իրավագոյացման կենտրոնական սկզբունքը դառնում է «Պետության կողմից տնտեսական գործընթացներին չմիջամտելը», հնարավոր դարձնելով «պոզիտիվ

համաձայնությունների շրջանակներում ինքնահոշակ իրավունքի թույլատրելիությունն ու ազատությունը»:

Սահմանադրականության տեսանկյունից, տվյալ մոտեցումը կառուցակարգվում է որպես տնտեսական համակարգի հիմնական սկզբունք և իրավական կարգավիճակ, որի պարագայում «Տնտեսության սահմանադրությունը» առավելապես տեղափոխվում է «չգրված սահմանադրության հարթություն», որի իրավական ինքնակարգավորման հիմնական շեշտադրումը կատարվում է վարքագծային ռեֆլեքսիայի և «Նախադեպի» վրա հիմնված իրավակիրառ օպերացիոն համակարգի վրա:

Սահմանադրականությունը (որը ենթադրում է գրված սահմանադրությունը) որպես իրավական համակարգի կառուցման ագրեգացիոն համալիր՝ տնտեսական համակարգի իրավական ամրագրման լիարժեք մոտեցման կիրառմամբ, ենթադրում է օբյեկտիվ օրինաչափությունների շրջանակներում տնտեսության (որպես առարկայի), որպես պետության ենթահամակարգի, և դրա գործառնավորման ամբողջական ձևական նկարագրություն, ինչն էլ իր հերթին պետք է դառնա իրավական ամրագրման առարկա, և օրենսդրական համակարգի միջոցով ձևավորվի որպես նորմատիվ համակարգ:

Անհրաժեշտ է նշել, որ իրավական ամրագրման սահմանադրական սկզբունքը հանում է “Իրավունք-տնտեսություն” կապի իրավական բովանդակության քննարկման հիմնախնդիրը, որը հստակ նշանակում է տնտեսության գիտական ձևափառով (որպես բանականության առավելագույն մակարդակ) միանշանակ և հստակ ձևականացված ուրվագծերով հանդես գալու պատասխանատվությունը, որն իր գործառնական առաքելությամբ ենթադրում է հասարակական օգտակարություն: Բացի այդ, իրավաստեղծագործության և իրավասահմանման ինստիտուտների համար այդ սկզբունքը սահմանում է պարտականություն՝ ունենալու ճշմարիտ իրավագենեզի ունակություն, բացառելով ինքնակոչ իրավասահմանման և սահմանադրական կարգով ամրագրված արժեքների և սկզբունքների սուբյեկտիվ մեկնաբանելու հնարավորությունը իշխանության սահմանադրական կառույցի կողմից (իշխանությունների բաժանման սկզբունք):

Այս պարագայում իրավունքի համակարգը բաժանվում է Հանրային և Մասնավոր իրավունքի, որպես իրավունքի երկու ենթատիրույթների, որում տնտեսական իրավունքը տեղակայված է հենց մասնավոր իրավունքի տիրույթում, խարսխված լինելով տնտեսական հարաբերությունների սուբյեկտների իրավահավասարության վրա, հատկապես, երբ որպես կողմ հանդես է գալիս պետությունը:

Ակնհայտ է, որ պարզեցված մոտեցման և ընդլայնված դասական մոտեցման պարագայում սահմանադրականությունը նույնական չէն, թեպետ ձևականորեն տեխնիկական առումով երկուսն էլ ունեն «սահմանադրության տեքստ»:

Այս պարագայում սահմանումների վարիացիաների հայեցակարգային մակարդակում ծագում են բազում ոչ միանշանակ պահեր, որոնք արտացոլում են այնպիսի կատեգորիաների առարկայական ոլորտը, ինչպիսիք են «տնտեսական իրավունքը», «Իրավական էկոնոմիկան», «տնտեսական սահմանադրականությունը» և այլն: Իրավագիտության եզրույթների բազիսի միանշանակ բազայի բացակայության արդյունքում ստեղծվում է սահմանադրական ոլորտի օբյեկտների բովանդակության բազում մեկնաբանությունների առիթ ու հնարավորություն, որը հաճախ առաջացնում է դուալիզմ և իմաստային առումով փոխադարձաբար միմյանց բացառող հակամարտություններ:

Իհարկե, էկոնոմիկայի հիմնարար տեսության և իրավագիտության շատ բաց մնացած հարցեր այսօրվա դրությամբ չեն տալիս տնտեսական սահմանադրության իրավագոյացման համապարփակ մոդելը սահմանադրաիրավական կարգավորման համակարգի շրջանակներում, սակայն դա նի նշանակում որ թույլատրելի է «կամային» և ոչ պրոֆեսիոնալ մոտեցումը սահմանադրական համակարգի կառուցակարգմանը, ներդրմանն ու օպերացիոն գործարկմանը իրավական պետության մեջ քաղաքացիական հասարակության շրջանակներում:

Նորագույն պատմության վերջին ժամանակաշրջանում համաշխարհային հարության առջև ծառայած կենտրոնական մարտահրավերը համարվում է գլոբալ ինտեգրացիոն գործընթացների աննախադեպ տեմպն ու դինամիկան, որի արդյունքում բոլոր գործընթացների փոխկապակցվածությունն ու փոխկապվածությունը նույնիսկ

ամենալուրջ մակարդակում կանխորոշում են դրանց ինքնուրույն գործառնավորման առանց այլընտրանք լինելը ինքնապարփակ և ինքնուրույն ռեժիմում:

Այս պարագայում որպես առանցքային հիմնախնդիր հանդես է գալիս ինչպես գլոբալ ինտեգրացիայի կարգավորվածության ապահովման խնդիրը՝ միջազգային իրավունքի շրջանակներում իրավական ամրագրմամբ, այնպես էլ համաշխարհային հանրության մասնակիցների կարգավիճակի ամրագրումը՝ ազգային նույնականության և ինքնիշխանության ինստիտուտների, ազգային և վերազգային իրավական կարգավորման սինխրոնիզացիայի և ներդաշնակեցման պարտադիր պայմանով:

- Կրիտիկական է հանդիսանում այն հանգամանքը, որ գլոբալացումը տեղի է ունենում ոչ այնքան ինտեգրացիայի մեխանիզմների հիմնարար մշակման արդյունքում՝ հենված խորը տեսական հետազոտության և դրա գործնական կիրառման մեթոդաբանական զինանոցի վրա, որքան ունի արդեն փաստացի առկայություն, որը պահանջում է անհապաղ արձագանքում և պոստ ֆակտում դրա իմաստավորում արտակարգ ռեժիմում:

- Այս հանգամանքը իր հերթին կանխորոշում է իրավիճակայն մակարդակում «արագ արձագանքման» տենդենցը՝ առանձին դրվագային հարցերի լուծման առաջնահերթությամբ, վերլուծական և իրավաբանական ուղեկցության նեղ միջանցքում, այլ ոչ թե բազմակողմանի և համընդգրկուն համակարգային մոտեցմամբ, որը որոշում է գլոբալիզմի, դրա իրավական բնույթի և իրավական ամրագրման կառուցակարգի ֆենոմենոլոգիայի լիարժեք վերլուծությունը, ինչպես նաև իրավաբանական ձևակերպման կանոնակրգի հիման վրա, առանց որի իրավակարգավորումն ու իրավակիրառումը չեն կարող հանդես գալ որպես կառավարելիության բարձր մակարդակ ունեցող համակարգեր:

Ինչպես նաև տնտեսական գործունեության ցանկացած դրվագ, ապրանքների արտադրությունից ու սպասարկումից մինչև մակրոտնտեսական մակարդակում կարգավորման համակարգը, արդեն այս կամ այն չափով կախված են արտաքին տնտեսական հարաբերություններից և համարվում են աշխարատնտեսական կապերի ուղղակի արտացոլումը, սակայն այս պարագայում միջազգային

տնտեսական իրավունքը, որպես ձևավորված և գործող համակարգ՝ իրավագոյաման և իրավակիրատման կառուցակարգով գոյություն չունի¹:

Միաժամանակ բացակայում է վերագրային ֆեդերալիզմի համընդհանուր ճանաչում ունեցող մոդելը, որի հիման վրա միջազգային իրավունքի համակարգը կկարողանար գործառնավորել իրավակիրատման կենսունակ համակարգով, փոխարինելով միջազգային իրավունքի ընթացիկ վիճակի անկատարությունը, որը հիմնված է ՄԱԿ-ի խորհրդակցական բնույթ ունեցող բանաձևերի վրա (որոնք հանդես են գալիս ոչ թե որպես իրավասահմանում այլ իրավաբանական ձևակերպման ինստիտուտներ): Դրանք առավելապես հիմնված են բիլատերալ համաձայնությունների սկզբունքի վրա, և հիմնականում ունեն համաձայնության իրավաբանական ամրագրման կարգավիճակ, քան ամրագրում են համաշխարհային հանրության բոլոր մասնակիցների փոխհարաբերությունների իրավական բովանդակությունը օբյեկտիվության շրջանակներում, առանց որոնց համակարգային ներդաշնակության և շահերի համաձայնեցվածության հնարավոր չէ հասնել: Հակառակ պարագայում իրավական բովանդակության ցանկացած փոփոխություն առանց փոխգործակցության գործընթացները կարգավորող օբյեկտների իրավական բովանդակության մատնանշման, չի կարող փոխարինվել ձևական իրավաբանական ամրագրմամբ, առանց մատնանշելու իրավական տարածականությունը, որում այն գտնվում է, հետևաբար կարող է ցանկացած պահի կազմալուծվել:

Այսպիսով ձևավորվում է համակարգային հակամարտություն, որի արդյունքում վրա է հասնում «իրավական սկզբունքի և իրավաբանական ակտի» համակարգային կապի խախտման «Ճգնաժամ», երբ երկրորդը չի բխում առաջինից՝ դրա բացակայության պատճառով:

¹ Դրվագային կերպով առկա են ընդամենը ի դեմս միջազգային տարադրամի ֆոնդի, համաշխարհային առևտրի կազմակերպության, միջազգային արբիտրաժային դատարանների և այլնի, որոնց գործունեությունն իրականացվում է կոնվենցիոնալ մակարդակում՝ առանց միջազգային տնտեսական հարաբերությունների իրավական կարգավորման ունիֆիկացման և գործում են բիլատերալ համաձայնության սկզբունքով՝ դոկտրինալ մակարդակում:

Նման դրվածքում անպատճառ հնարավոր չէ կյանքի կոչել իրավունքի գերակայության սկզբունքը, որի բացակայության արդյունքում խախտվում է իրավագոյացման և իրավասահմանման բարձրագույն սահմանադրական սկզբունքը, որը սահմանում է «իրավական պետության» կարգավիճակը, որի պարագայում իրավական համախարգը հիմնվում և ձևավորվում է «իրավունքի ուժի» սկզբուքի վրա, չթույլատրելով «ուժի իրավունքը»:

Այս կակապցությամբ, ծայրահեղ կարևոր և անհրաժեշտ է համարվում սահմանադրականության (իրավական բովանդակության) հիմնարար իմաստավորման (վերաիմաստավորման) բովանդակության ըմբռնումը և իրավագոյացման համակարգաստեղծ (սահմանադրական) սկզբունքների տարազատումը, որի պարագայում միայն հնարավոր է իրավական տարածականության ձևավորումը, որում արդեն կարելի է բացահայտել համալիր հասարակական գործընթացի բոլոր օբյեկտների իրավական բովանդակությունը և կառավարել դրանք:

Հենց այս հանգմանքն էլ համարվում է սահմանադրականության հատուկ հատկանիշ, որը հնարավորություն է տալիս հանդես գալ որպես իրավական տարածության, իրավունքի համակարգագոյացման ձևավորման ինստիտուտ՝ օրենսդրության առարկայական մարմնում իրավագոյացման և իրավասահմանման առումով, որպես համապարտադիր կանոնների համակարգ, որը «սահմանադրականության» հատուկ մետրիկայով կանխորոշում է համալիր հասարակական գործընթացի բոլոր օբյեկտների նորմատիվ վարքագիծը, սահմանում է բոլոր գործընթացների, օբյեկտների և երևույթների «իրավական որակականությունը», համարժեքությունը և լեգիտիմությունը իրավական օբյեկտների ձևաչափում: Վերոնշյալ տրամաբանությամբ հանարավոր է դառնում որոշել ոչ միայն հասարակության գործունեության առանձին դրվագների սահմանադրականությունը, այլ նաև «հասարակության» և «պետության» համակարգային ֆենոմենոլոգիայի իրավական ամբողջականությունը իրավունքի էության միասնական համատեքստում, որի հիման վրա էլ կարելի է սահմանել քաղաքացիների տնտեսական և սոցիալական

իրավունքների սահմանադրական երաշխիքների ապահավման հարցում պետության պարտականությունը:

Մեթոդաբանական նման մոտեցման պարագայում համակարգային ամբողջականությունը հանդես է գալիս որպես սահմանադրականության հիմնարար սկզբունք ինչպես իրավունքի համակարգագոյացման և պետականագոյացման իրավական ամրագրման փուլում, այնպես էլ պետության իրավական կարգավորման ֆունկցիոնալ գործունեության փուլում, ապահովելով պետականության բաղադրիչ հանդիսացող բոլոր ենթահամակարգերի և ինստիտուտների իրավական բովանդակության միատեսակությունը:

Այստեղ անհրաժեշտ է հատուկ ընդգծել, որ «սահմանադրականության ձևաչափը» որպես իրավական գնահատականի և մշտադիտարկման ագրեգացիոն գործիք, իրավագոյացման և իրավասահմանման գործընթացում դուրս է բերվում դիտարկվող օբյեկտի իրավական բովանդակությունից և ունի հայեցակարգային դեֆինիցիայի բնույթ (ձևավորելով իրավական իմաստի առարկան): Մինչդեռ այս ձևաչափի կիրառումը օպերացիոն իրավակիրառման շրջանակներում հենվում է իրավաբանական մեկնաբանության կոնկրետ կանոնակարգի վրա:

Սահմանադրականության գնահատականի ունակությունն ուղղակիորեն կախված է այն բանից, թե որքան լիարժեք և հետևողական է մշակված վերոնշյալ ձևաչափը, որպես սահմանադրական մշտադիտարկման ագրեգատ:

Այս սկզբունքը չափազանց կարևոր է այս կամ այն գործընթացի, փոխհարաբերությունների և փոխգործակցության համակարգի իրավական ամրագրման հաստատում, որոնք հանդես են գալիս որպես իրավական օբյեկտ, քանի որ հաջորդական նորմասահմանման միջոցով իրավական ամրագրման համար ապրիորի պահանջվում է «իրավական ամրագրման ձևաչափ», որը պետք է համապատասխանի «սահմանադրականության ձևաչափի» բազային պահանջներին: Այսինքն, նորմաստեղծագործության և օրինաստեղծագործության գործընթացները պետք է լինեն սահմանադրական: Այլ կերպ ասած, եթե օրենսդրությունը չի համապատասխանում սահմանադրականության ձևաչափին, ապա սահմանադրականությունը կխախտվի իրավակիրառման և իրավակարգավորման

գործընթացում և անխուսափելիորեն կհանգեցնի համակարգային հակամարտության:

Այս հիմնախնդիրը հատկապես դրսևորվում է «անցումային գործընթացներում», որտեղ իրավագոյացման համակարգային ամբողջականության շրջանակներում պահանջվում է կառուցվածքային բարեփոխումների սինխրոնության ապահովում, որի խախտումը անխուսափելիորեն ստեղծում է «ամորֆ սահմանադրականության» կամ «սահմանադրական դուալիզմի» վիճակ, որի ժամանակ ինչպես սահմանադրականության ձևաչափը, այնպես էլ սահմանադրական կարգավորման մարմինը (սահմանադրական դատարան) չեն կարող գոյություն ունենալ: Այս առումով, արտադրության միջոցների պետական սեփականության մենաշնորհի վերացման հռչակումը անցումային փուլի անկախ պետության օրենսդիր մարմնի կողմից դեռևս չի նշանակում, որ այդ ակտով սահմանվում և ներդրվում են մասնավոր սեփականության ինստիտուտները, ընտրության և ձեռնարկատիրության ազատությունը, սոցիալական ապահովագրությունը, ազատ շուկայի գործառնավորման կառուցակարգերը և այլն:

Պետական բանկի տեխնիկական անվանափոխումը կենտրոնական բանկի՝ բանկային գործունեության մասին օրենքի ընդունմամբ, դեռևս չի նշանակում սոցիալիստական մոդելի պլանային տնտեսության ապամոնտաժում և կապիտալիզմի պայմաններում, համապատասխան դրամաշրջանառության համակարգագոյացման և ազգային տարադրամի (որպես ինքնիշխան պետության և պետական անվտանգության նույնականացման ագրեգատի) արժեքային վերարտադրության ինստիտուտի ներդրում:

«Ամորֆ սահմանադրականության և ոչ միանշանակ իրավական բովանդակության» պայմաններում երկար ժամանակահատված ԱՊՀ երկրներում նույնիսկ ԱՊՀ երկրների կայացման պատմական օրինակով առկա էր «իրավական դուալիզմը»: Դա օբյեկտիվ գործընթաց էր (անգամ՝ անխուսափելի), ինչպես նաև օբյեկտիվ բնույթ ուներ այդ վիճակում առանց այլընտրանքի երկար ժամանակահատված մնալը: Այդ պատճառով էլ մինչ օրս ԱՊՀ երկրների օրենսդրական ակտերում դեռևս հանդիպում են «խորհրդային իրավունքի շրջաբերականներ»:

Այս առումով իրավական իմաստի բացակայության համակարգային հակամարտությունը դեռևս տեղի է տալիս, երբ խորհրդարանների կողմից տեխնիկական քվերակության միջոցով հաստատվում է օրենքի տեքստը, այլ ոչ թե իրավագոյացման իրավական բովանդակությունն ու ինստիտուցիոնալ բովանդակությունը, որը պետք է օրենքը կրի իր մեջ, իսկ օրենսդիր մարմինը պետք է ունակ լինի ամբողջությամբ իրավական իմաստ հաղորդել այդ օրենսդրական ակտին:

Անտարակույս, սահմանադրականության ձևաչափը որպես պետության իրավական կարգավորման համակարգային ամբողջականություն, նախևառաջ վերաբերում է և պետք է միանշանակ բացահայտի հետևյալ պետականագոյացման սահմանադրական համակարգաստեղծ օբյեկտների լիարժեք իրավական բովանդակությունը.

- Քաղաքական համակարգ
- Տնտեսական համակարգ
- Սոցիալ-կրթական-մշակութային համակարգ
- Ազգային նույնականության և հոգևոր էթնո-գենետիկ համակարգ:

Ակնհայտ է, որ այս տարրերից յուրաքանչյուրը կարող է և պետք է ունանա իր «սեփական առարկայի սահմանադրությունը», ինչպես և պետք է անհնար լինի դրանցից յուրաքանչյուրի ինքնուրույն, ընդհանուր սահմանադրության համակարգային ամբողջականությունից դուրս դիտարկումը: Այն պետք է ներկայացնի մարդու, ազգի, հասարակության և պետության կազմվածքը միասնական իրավական օբյեկտի շրջանակներում, որը կոչվում է Պետություն (հայկական, ռուսական, ուկրաինական, ամերիկյան ...), ստեղծելով իրավասուբյեկտության սուբստանցիոն հյուսվածքը արդեն միջազգային իրավունքի համակարգում:

Ակնհայտ է, որ «Հնարավոր է, որպեսզի սահմանադրաիրավական համակարգի կառուցման գործընթացը իրականացվի առանց իրավագոյացման հիմնարար միանշանակ ճարտարապետության» հարցի պատասխանը պետք է միանշանակ լինի «ՈՉ»-ը, մանավանդ, որ իրավագիտության պոտենցիալը այսօր չունի մեթոդաբանական այն գործիքակազմը, որը հնարավորություն կընձեռի ներկայացնել սահմանադրականության սկզբունքների վրա խարսխված իրավունքի համակարգի

նախագծման համապարփակ սիստեմատեխնիկական ստանդարտ՝ սահմանադրաիրավական կարգավորման օպտիմալ համակարգով: Այդ առումով գործող սահմանադրաիրավական կարգավորումների պայմաններում համակարգային ամբողջականության և սահմանադրական բազիսի քաղաքատնտեսության ներհամակարգային կոնգլոմերացիայի հարցերը ոչ միայն հրատապ են, այլև շարունակում են դեռևս բաց մնալ: Մասնավորապես, առանցքային հարցադրում է համարվում. Ինչ է «պետության տնտեսական համակարգի սահմանադրականությունը», ինչպիսին է նրա իրավական գործողության և սահմանադրաիրավական կարգավորման դիպագոնը: Ինչպես նաև՝ որ դրսևորմամբ կարելի է հետևել և փաստարկել տնտեսական համակարգի կամ միկրոմակարդակից մինչև մակրոմակարդակ առանձին տնտեսական երևույթների «սահմանադրականության խախտումը կամ ոչ սահմանադրականությունը»:

Իրավագիտության անկատարության այս ասպեկտը հիմնահարցը սահմանադրությամբ երաշխավորված սոցիալ տնտեսական իրավունքները շոշափող պետական որոշումները տեղափոխում է տեխնիկական հարթություն: Այստեղ առաջատար դերակատարություն ունի պոզիտիվ իրավունքի իրավագոյացման տրամաբանական հարթությունը:

Այս դեպքում սահմանադրականության չափանիշների և իրավական բովանդակության բացահայտումը հանգեցվում են իրավական և տնտեսական գործոնների փոխադարձ ազդեցության վերլուծությանը՝ էկոնոմիկայի կառուցվածքի և գործառնավորման սահմանադրության կիրառման հիմնահարցերի համատեքստում: Այդ համատեքստում ձևավորվում են այսպես կոչված գիտագործնական դիսցիպլիններ կամ ուղղություններ տնտեսության և սահմանադրականության հատման կետում, որոնք էմուլյացնում են սահմանադրական իրավանախագծման համակարգային ամբողջականությունը էկոնոմիկայի պետական կարգավորման խնդիրների լուծմամբ, ելնելով ոչ միայն տնտեսական նպատակահարմարությունից, այլև պետության սահմանադրական կառուցվածքի արդեն գոյություն ունեցող իրողությունից: Ասվածի ցուցադրական օրինակ է հանդիսանում սահմանադրական էկոնոմիկան որպես գիտական

ուղղություն, որը ուսումնասիրում է տնտեսական նպատակահարմարության օպտիմալ կապակցության սկզբունքները՝ սահմանադրական զարգացման ձեռք բերված մակարդակի հիման վրա՝ արտացոլված սահմանադրական իրավունքի նորմերում, և որը կանոնակարգում է պետության մեջ քաղաքական և տնտեսական գործունեությունը²:

Կենտրոնական հիմնարար խնդրը համարվում է էոնոմիկայի իրավական բովանդակության բացահայտումը, որի հիման վրա պետք է որոշվի արմատական իմաստային պարունակությունից բովանդակային եզրահանգում իրականացնող իրավական օբյեկտների ներդրվածության աստիճանակարգի իրավակառուցումը: Իրավական ամրագրման այդպիսի առաջնային սահմանադրական օբյեկտ է հանդիսանում Մարդը:

Նման դրվածքում սահմանադրականությունը հանդես է գալիս որպես վերոհիշյալ աստիճանակարգի շրջանակներում կառուցակարգման և նորմագոյացման մեխանիզմ՝ ցանկացած արմատականից իրավական համընկման ապահովմամբ: Մասնավորապես, նման դրվածքում մարդու, որպես կյանքի իրավունքի ինստիտուտի հետևանքի, իրավական բովանդակության համատեքստում իմաստավորում է էկոնոմիկայի գործառնական առաքելությունը, որպես մարդու կենսագործունեության ապահովման համակարգ հասարակական կեցության ձևաչափում:

Այս առումով, «Մարդու երջանկություն» առանցքային կատեգորիայի սահմանադրական բնույթն ու էությունը ելնում է իրավունքի փիլիսոփայությունից և միայն իրավունքի էության օնտոլոգիական գործիքակազմի միջոցով կարելի է դուրս բերել այն կոնստրուկտիվը, որի հիման վրա հնարավոր է սկսել «երջանկության իրավունքի» սահմանադրատնտեսական ապահովման կառուցումը ինչպես ներկա,

² Տե՛ս ԿենБаренбойм П. Д., Гаджиев Г. А., Лафитский В. И. Конституционная экономика: проблемы теории и практики// Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. 2005. № 2. С. 3.

այնպես էլ ապագա սերունդների համար, իրավական պետության շրջանակներում³: «Երջանկություն» հասկացությունը իրավական կատեգորիա դարձնելու գործիքային ունակությունը, որը հնարավորություն կընձեռի պետության համար վերահսկել իր սահմանադրությունը, պայմանավորված է հենց «սահմանադրականության ձևաչափով»: Այստեղ անհրաժեշտ է նկատել, որ «երջանկության» իրավական ամրագրման առարկան ունի տնտեսական բնույթ և նկարագրության մեխանիկա, և հետևաբար «երջանկության տնտեսական մոդելը» պետք է լինի սահմանադրականության առաջնային պայման և առկա լինի: Սա համաունչ է Կանտի «Մաքուր բանականության քննադատություն» աշխատության հետ, որում նա առաջադրում է այն հարցը, որ «Երջանկություն» հասկացությունը պետք է գտնի իրավաբանական սահմանում, որպեսզի «երջանկության իրավունքը» դիտարկվի որպես *quid juris* (իրավունքին վերաբերող հարց), այլ ոչ թե «համընդհանուր ներողամտության» դիրքերից⁴: Բնականաբար սրանից հետևում է, որ բարեկեցության և բարեկեցիկ գոյակցության իրավական ամրագրումը առանց տնտեսական համակարգի մատնանշման հնարավոր չէ: Բոլոր մարդկանց խաղաղ և բարեկեցիկ գոյակցության իրավունքի տեքստային հռչակումը միասնական սահմանադրության ներքո առանց տնտեսության բարեկեցության հարակից ինստիտուտների (ձեռնարկատիրության ազատություն, աշխատանքի, հարստության և ավելացված արժեքի բաժանում, շուկայի գործառնավորման ազատություն, մասնավոր սեփականություն, մրցակցություն և այլն) չի կարող դիտարկվել որպես սահմանադրական իրավունքների իրական ապահովում:

Միաժամանակ պետք է նշել, որ իրավունքի սահմանադրական համակարգի կառուցակարգման սկզբունքը, որպես առավելագույն կայուն իրավական սուբստանցի, ինչպես դա սահմանում է Կանտը, այն է, որ ապագայի պատմությունը կերտվում է այսօր, և ոչ թե նախորդող գործունեության արդյունքում ձեռք բերված դրական փորձի և ողբալի արդյունքների, այլ որոշակի սահմանադրական իդեալի

³ Краткая биография и Нобелевская лекция// Лауреаты Нобелевской премии по экономике: Автобиографии, лекции, комментарии. Т. 2. 1983–1996. — СПб: Наука, 2009. — С. 92–106. [ISBN 978-5-02-025169-4](#)

⁴ Кант И., Критика чистого разума, М., Мысль, 1994, стр. 92. ISBN 5-244-00737-8

հիմքի վրա (որը կարող է ընկալվել աքսիոմատիկ, ապրիորի՝ ելնելով դրա անվիճելիությունից)⁵:

Սա կարելի է համարել որպես «սահմանադրական ձևաչափի» հիմնական պոստուլատ, որը բացառում է ամբողջ սահմանադրականության համակարգի իրավական կամայականությունը, ապահովելով իրավական պետության և հասարակության կեցության հիմնարար սկզբունքների անխախտելիությունը և պետականության մոդելի խորը մտածվածության պարտականությունը (Կանտյան անվիճելիությունը): Այն հնարավորություն կընձեռի որպեսզի փոփոխությունների դինամիկան վերաբերի միայն սողիալ-տնտեսական զարգացման տեմպերին, այլ ոչ թե պետականության հիմքերի կառուցվածքային փոփոխություններին, որոնցով էլ պայմանավորված է հենց սահմանադրականությունը:

Իհարկե, որպես կանոն, շատ սահմանադրությունների ներածություններում և հիմնական դրույթներում նշվում է “երջանկության ” *(կամ բարգավաճում կամ բարեկեցության) պրակտիկ սահմանադրաիրավական ամրագրումը, որն այս կամ այն ձևաչափով հանդես է գալիս որպես սահմանադրական էկոնոմիկայի փիլիսոփայական հիմք:⁶

Այս առումով Բրունեի և Բուրանի օրինակով «իրենց քաղաքացիների երջանկությունը» կարևորվում է որպես պետության հիմնական սահմանադրաիրավական արժեք, փորձելով տեսականորեն ձևականացնել և կյանքի կոչել սահմանադրական իրավունքի տնտեսական մեխանիզմի իրականացումը:

Անտարակույս, պետության տնտեսական համակարգի իրավական կարգավորման նախագծումն ու գործառնավորումը առանց վերը նշված «սահմանադրական ձևաչափի» օրինաչափորեն չի կարող ապահովել տնտեսական իրավագոյացման հիմնական սկզբունքների անփոփոխելիությունը, և դատապարտված կլինի տնտեսական իրավունքի օրենսդրական հիմքերի կատարելագործման էվոլյուցիոն գործընթացին (որը մշտապես պետք է շտկել): Որպես պրակտիկ օրինակ կարելի է

⁵ Кант И., Критика чистого разума, М., Мысль, 1994, стр. 92. ISBN 5-244-00737-8

⁶ Философия права в начале 21-го столетия через призму конституционализма и конституционной экономики/ Московско-Петербургский философский клуб. – М.: Летний сад, 2010. ISBN 978-5-98856-119-4

բերել «Ֆինանսական սահմանադրության» (որի որպես առանձին բաղադրատարր է հանդիսանում հարկային օրենսգիրքը) շրջանակներում հարկային համակարգի կայացման և գործառնավորման պատմական փորձը և մշտական նորմաստեղծագործության և այդ ոլորտում օրենքների ընդունման ամբողջ էվոյուցիոն գործընթացը, որի արդյունքում հարկային համակարգը գտնվում է մշտական ստուեսային վիճակում (թեպետ բոլոր նախաձեռնությունները ի սկզբանե ուղղված են բարելավմանը):

Այս պարագայում անհրաժեշտ է նշել, որ հարկային օրենսգիրքը չի կարող դիտարկվել որպես տեխնիկական նորմատիվ ակտ, այն հանդես է գալիս սահմանադրական օբյեկտ, որի իրավական բովանդակությունը բխում է հիմնական օրենքի աստիճանակարգից՝ Սահմանադրություն (հիմնական օրենք) – Տնտեսական սահմանադրություն – Ֆինանսական սահմանադրություն – Հարկային օրենսգիրք:

Հարկային օրենսգրքի դիտարումը և դրա օրենսդրական ամրագրումը առանց տնտեսական ոլորտի մի շարք օբյեկտների իրավական բովանդակության բացահայտման (ինչպիսիք են հարկը, հարկահավաքությունը, բյուջեն և դրանց ածանցյալ տնտեսական համակարգի ֆունկցիոնալները) բյուջեի իրավիճակային և կոնյունկտուրային համալրման ռեժիմում անկասկած զուրկ են սահմանադրական մետրիկայից և չեն կարող հարցերին լուծում տալ համակարգային մակարդակում:

«Սահմանադրական տնտեսագիտությունը» իր առջև նման հիմնարար խնդիր չի դնում և իրենից ներկայացնում է միջճյուղային գիտելիքներ այն մասին, թե սահմանադրական նորմերը և սկզբունքները ինչ չափով են ազդեցություն գործում պետության քաղաքական մարմինների կողմից կայացված կարևորագույն տնտեսական որոշումների վրա, որոնք հանդես են գալիս նորմատիվ ակտերի տեսքով: Իհարկե, նման որոշումների վերլուծության համար որպես օբյեկտ կարող են հանդես գալ հարկերի և հարկահավաքության մասին, տնտեսական ճգնաժամերը հաղթահարելու մասին օրենքները և այլն: Այս պարագայում սահմանադրական տնտեսագիտությունը կարելի է դիտարկել որպես միջդիսցիպլինար բնույթի նախաձեռնողական ազրեգատ, որն ուղղված է տնտեսության ոռոտում առավել

ընդհանրացված և սոցիալապես նշանակալի սահմանադրական դրույթների կարգավորող պոտենցիալի բացահայտմանը:

Պատահական չէ, որ ՌԴ-ում որպես «Սահմանադրական էկոնոմիկայի» առաջնահերթ խնդիր սահմանվում է «իրավական պետություն» կատեգորիայի փիլիսոփայաիրավական իմաստավորումը հանրային իշխանությունների կողմից տնտեսական ոլորտում իրականացվող գործառույթների, տնտեսական գլոբալիզացիայի պայմաններում տնտեսական հարաբերությունների պետական կարգավորման բովանդակության և միջոցների փոփոխության հաշվառմամբ:⁷

Ինչպես նաև ՌԴ Սահմանադրության պրեամբուլան (Ռուսաստանի բազմազգ ժողովրդի գիտակցումը որպես համաշխարհային հանրության մաս) իմաստավորվում է տնտեսական և իրավաբանական առումով:

Տեսական առումով առանձնացվում է Բյուքենհեմի կողմից ձևավորված սահմանադրական էկոնոմիկայի այն հիմնարար թեզիզը, որ երկրի տնտեսական կյանքի հարցերում իր քաղաքացիների նկատմամբ պետության մտավոր գերազանցության բացակայությունը պետք է հետաքրքրի քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտներին քաղաքացիների սոցիալ-տնտեսական իրավունքների պաշտպանության ժամանակ Սահմանադրությունը օգտագործելիս, ինչպես նաև պետք է ակտիվացնի բնակչության քաղաքացիական դիրքերը⁸:

Սակայն այս ամենը շատ դեպքերում պայմանավորված է պետությանը վերապահված սոցիալական գործառույթի առկայությամբ, որի հիման վրա հասարակական հարաբերությունների հիմնական իրավական կարգավորման արդյունքում որոշվում է ֆինանսական գործունեության կանոնակարգումը և սոցիալական դետերմինացիան:

⁷ Очерки конституционной экономики. 23 октября 2009 года / Под ред. Г. А. Гаджиева. М.: Юстицинформ, 2009.

⁸ Бьюкенен Дж., Конституция экономической политики. — М., Таурис Альфа, 1997.

Դրա հետ կապված, պետության և մունիցիպալ կազմավորումների կենտրոնացված դրամական ֆոնդերի բաշխման և օգտագործման իրավակարգավորումը հենվում է սահմանադրական նորմերի վրա, որոնցից բխում է հանրային իշխանությունների համապատասխան լիազորությունների պատշաճ ֆինանսական ապահովման անհրաժեշտությունը:

Այս առումով նման սահմանադրաիրավական կարգավորման մեխանիկան, որպես կանոն, իրականացվում է սահմանադրական դատարանների միջոցով և կախված պետության կառույցի տնտեսական մոդելից, նորմատիվ ակտեր ընդունելիս սահմանվում են լիազորությունների փաթեթը և հանրային իշխանությունների գործունեության կանոնակարգը: Նախևառաջ դա վերաբերվում է բյուջեին, որը սահմանում է հասարակական-իրավական պարտավորությունների կատարման մեխանիզմն ու ֆինանսավորման ռեժիմը, որը բխում է սահմանադրությամբ անմիջականորեն ամրագրված իրավունքների և ազատությունների իրականացման համապետական երաշխիքների անհրաժեշտությունից: Սահմանադրական էկոնոմիայի ընթացիկ պրակտիկան հիմնականում շեշտադրում է հետևյալ խնդիրներին ու հիմնախնդրային բլոկները.

- Որպես ժամանակակից պետության տնտեսական նպատակ “Ընդհանուր բարիքի (բարեկեցության)” սահմանումը: Էկոնոմիկայի պետական հատվածի և պետական ֆինանսների բովանդակության և նշանակության սահմանումը: Ինչ խնդիրներ և նպատակներ պետք է իրականացվեն պետության կողմից, հենվելով Էկոնոմիկայի այդ հատվածի վրա:
- Տնտեսական հարաբերությունների իրավական կարգավորման համար կիրառվող սահմանադրական սկզբունքների համակարգի բացահայտումը, ինչպես նաև դրանց մասին այն պատկերացումները, որոնք ձևավորվում են իրավակիրառ պրակտիկայի ընթացքում բարձրագույն դատարանների դիրքորոշումների տեսքով:
- Կառավարչական որոշումների (գրանցող մարմինների, ֆինանսական շուկան կարգավորող մարմինների և այլն) համար ձեռնարկատերերի առջև պետության գույքային պատասխանատվության հիմնահարցերի ուսումնասիրությունը:

- Պետական կարիքների համար գույքի հարկադիր օտարման դեպքում սեփականատերերի կորուստների գույքային հատուցման սահմանները և դրանց սահմանադրաիրավական գնահատականը:
- Հանրային իշխանության և գործարարության փոխհարաբերությունների մոդելի տեսական (իդեալական) սահմանադրաիրավական մոդելի կառուցում: Այնպիսի պրակտիկ հարցերի լուծում, ինչպիսիք են հարկերի տնտեսական հիմնավորումը, հարկահավաքման և քաղաքացիական իրավունքի ոլորտներում բարեխղճության սկզբունքի նորմատիվ բովանդակությունը: Թույլատրելի (օրինական) հարկային օպտիմալացման սահմանների որոշման համար սահմանադրական էկոնոմիկայի մեթոդների կիրառումը:

Ինչպես երևում է վերոշարադրյալից, հիմնական շեշտադրումը կատարվում է տնտեսական և իրավական կարգավորման չբավականացնող տարրերի կառուցման, գիտակցման և վերախմաստավորման վրա, որոնց ֆակտուրան առավելապես ունի վերամշակման և համալիր միջոցառումների բնույթ, քան մեթոդաբանական զինանոցի, որը խարսխված լինի սահմանադրաիրավական կարգավորման հիմնարար և համակարգային գիտական մշակվածության վրա:

Այսպես, օրինակ, «Հանրային իշխանության և բիզնեսի փոխհարաբերությունների տեսական (իդեալական) կառուցողական-իրավական մոդելի կառուցման» խնդիրը կարող է շարունակվել և գտնվել մշտական լրամշակման վիճակում, քանի որ տեսական ունիվերսումը, որպես սահմանադրաիրավական ամրագրման օբյեկտ, չի համարվում առանցքային հիմնախնդիր, որի հիման վրա կարելի կլինեն դուրս բերել քաղաքացիների սոցիալ-տնտեսական իրավունքների սահմանադրական ձևաչափը, ինչպես նաև սահմանադրական երաշխիքների ապահովման մեխանիզմը, որը համարվում է քաղաքացիների առջ պետության պարտականության ինստիտուտը,

Այս պարագայում, առանց իրավահարմարության և իրավագոյացման բոլոր քաղաքատարրերի կոնստրուկտիվի ապահովման, կարևորելով տնտեսական համակազմի դերը, որպես իրավունքի օբյեկտի, որում արտացոլվում է Կյանքի իրավունքի – Երջանկության ըավունքի, Խաղաղ համագոյակցության իրավունքի – Զարգացման իրավունքի – Ազատության իրավունքի- Ազատ կամահայտնության,

որպես բարձրագույն իշխանության կրողի, հասարակության և պետության հիմնադրի իրավունքի, տնտեսական բարեկեցության իրավական կոնստրուկտիվի համալիր սինթեզի, քաղաքացիների սահմանադրական իրավունքները չեն կարող կյանքի կոչվել: Տնտեսական բարեկեցության կոնստրուկտիվի և դրա իրավական ամրագրման սինթեզը առանց տնտեսական համակարգի կառուցակարգման, որի գործառնական առաքելությունը բարիքների արտադրությունն ու ծառայությունների կազմակերպումն է պետության ռեսուրսաապահովման շրջանակներում, նպատակ հետապնդելով ապահովել քաղաքացիների մատչելիությունը սպառման ռեսուրսներին համապատասխան փոխհարաբերությունների սկզբունքի հետևյալ հարաբերակցության՝ համալիր հասարակական գործընթացում մասնակցության բաժինը (ՀՆԱ) \ սպառման ռեսուրսների մատչելիության ծավալը, որը սահմանվում է պետության քաղաքական համակարգի կողմից առանց ինստիտուտների գործառնական գործողությունների ինստիտուտների (սեփականություն, ձեռնարկատիրական ոլորտի ընտրության և կոնտրակտացիայի ազատություն, վերարտադրության համակարգ, դրամական շրջանառության համակարգ, հարստության կուտակման համարագ, սոցիալական ապավության համակարգ և այլ համակարգաստեղծ տարրեր) ներդրման հնարավոր չէ իրականացնել սահմանադրականության լիարժեք համակարգային ազդեցացիա:

Տնտեսական օբյեկտները և բարեկեցությունն ունեն Արդարության (որպես հիմնական արժեքների իրավական ամրագրման համակարգ, որոնք սահմանում են ժողովրդի և հասարակության և ազգային ինքնանույնականացումը) և լեգիտիմության սահմանադրական մետրիկա, որի հիման վրա հնարավոր է իրականացնել հետևյալ սկզբունքների սահմանադրական մոնիտորինգը:

- «Տնտեսությունն իրավունք չունի արդարացի չլինել»:
- Սահմանադրականությունը, որպես իրավունքի համակարգագոյացման սկզբունք չի կարող թույլատրել, որպեսզի պետականությունը և նրա բաղկացուցիչ ենթահամակարգերը կարողանան լինել ոչ արդարացի:
- Հարստության արդարացիությունը պետք է լինի սահմանադրական հիմնարար սկզբունք:

- Պետությունը և նրա կառավարման համակարգը պետք է լինեն միասնական գործառնական ամբողջականություն,

Անշուշտ, տեխնիկական մակարդակում պահանջվում է պրակտիկ գործիքների լայն համալիր, որոնք հնարավորություն կտան ապահովել տնտեսության գործառնավորման ինչպես մակրոտնտեսական պարամետրերի ազդեցական համակարգային մակարդակում, այնպես էլ միկրոտնտեսական առումով, որոնք ապահովում են հասարակության յուրաքանչյուր անդամի տնտեսական բարեկեցության պահանջվող մակարդակի գեներացիայի սահմանադրականան ունակությունը: Այս հիմնախնդիրը պետք է և կքննարկվի արդեն համապատասխան տնտեսական ոլորտի առարկայական ուղղվածություն հարթությունում և իսկ դրա իրավական ամրագրումը սահմանադրաիրավական կարգավորման շրջանակներում՝ մեր հետագա հրապարակումներում:

Принципы конституционализма в экономической системе

Вардан Айвазян, доцент кафедры конституционного права ЕГУ, к.ю.н., начальник отдела юридического обеспечения Специальной следственной службы РА

Мировая экономика находится в состоянии борьбы с кризисом, успех которого прямым образом зависит от качества имеющегося функционального арсенала регулятивных механизмов обеспечения системного баланса и грамотно составленной «программы антикризиса», как на уровне отдельной страны, так и на уровне мероприятий по синхронизации и координации администрирования глобального уровня мирохозяйственных связей.

Концепция самовосстанавливающей функций свободного рынка к сожалению, не срабатывает и рецидивы хронического экономического кризиса перерастают в политическую и социальную проблему, с формированием факторов, приводящих к потере управляемости и возникновению системных конфликтов. В такой постановке кризис можно рассматривать как несостоятельность системы управления предотвращения и разрешения системных Конфликтов.

В статье «Конституционализм» рассматривается как комплексный методологический инструментальный конструирования и построения экономической системы, позволяющей предотвратить и решить системные секонфликты.

THE PRINCIPLES OF CONSTITUTIONALISM IN THE ECONOMIC SYSTEM

**Vardan Ayyvazyan, Associate Professor at the Chair of Constitutional Law of YSU,
Candidate of Legal Sciences, Head of Legal Provision Department of the Special Investigation
Service of RA**

he world economy is in a state of struggle with the crisis, the success of which depends directly on the quality of the existing functional arsenal of regulatory mechanisms to ensure the system of balance and well-drafted "anti-crisis program", as at the country level and at the level of measures to synchronize and coordinate the administrating on the global level of world economic relations.

The concept of self-rehabilitating features of the free market does not work unfortunately and recurrence of chronic economic crisis degenerated into a political and social problem, with the formation of the factors leading to the loss of controllability and system conflicts. In this statement, the crisis can be seen as a failure of the control system for the prevention and resolution of systemic conflict.

The article analyzes the "constitutionalism" as a complex methodological tools of construction and consolidation of the economic system, which is able to solve system conflicts.

Բանալի բառեր: Տնտեսական համակարգ, սահմանադրականություն, տնտեսական ճգնաժամ, իրավական պետություն, իրավունքի գերակայություն:

Ключевые слова: Экономическая система, конституционализм, экономический кризис, правовое государство, верховенство права.

Keywords: Economic system, Konstitutionalizm, Economic crisis, Rule of Law State, Suprimacy of Law.